

УДК 376 – 056.263 : [373 . 2. 016 : 811. 161. 2' 221. 2] : 37. 026

С. В. Кульбіда, доктор педагогічних наук, професор
Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, Київ

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЖЕСТОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Анотації

У статті представлено бачення застосування загальних і спеціальних принципів формування жестомовної комунікативної компетенції на уроках української жестової мови. З'ясовано особливості добору мовленнєвого, мовного, ілюстрованого, відеоінформаційного матеріалу при застосуванні описаних принципів у процесі двомовного навчання.

Ключові слова: білінгвізм, українська жестова мова, спеціальні принципи, жестомовна комунікативна компетенція, мова, мовлення, програма, відеоінформація.

В статье представлен вопрос использования общих и специальных принципов формирования жестовой коммуникативной компетентности на уроках украинского жестового языка. Определены особенности подбора речевого, языкового, иллюстрированного, видеoinформационного материала при использовании представленных принципов в процессе билингвального обучения.

Ключевые слова: билингвизм, украинский жестовый язык, специальные принципы, жестовая коммуникативная компетенция, язык, речь, программа, видеoinформация.

This article shows how the selection and the analysis principles of matching of language, speech, video information material to the semantic content of the software subject "Ukrainian sign language" were made. The basic position of their application in

the process of bilingualism to the semantic content of the software subject "Ukrainian sign language."

Keywords: speech principle, language, Ukrainian sign language, video information material, bilingual education.

Актуальність дослідження. Зміни в освітньому напрямку двомовності загальноосвітніх спеціальних закладів в Україні є своєчасними. Ми є учасниками історичного руху у питанні розробки як законодавчого забезпечення цього процесу, так і теоретико-методологічних - лінгводидактичних, методичних підходів у питаннях впровадження і застосування двомовного навчання (української жестової мови та української мови), набуття досвіду формування жестомовної комунікативної компетенції (ЖКК).

Ефективність формування ЖКК на уроках УЖМ загальноосвітніх спеціальних шкіл для нечуючих осіб значною мірою залежить від якісного складу мовного, мовленнєвого, ілюстративного, відеоінформаційного матеріалу, що використовується у змісті двомовного навчання. Добір навчальних матеріалів для змісту програми УЖМ здійснюється на основі загальних та спеціальних принципів двомовного навчання.

Мета статті – охарактеризувати принципи формування ЖКК на уроках української жестової мови загальноосвітніх спеціальних шкіл.

Зауважимо, що в цій статті ЖКК (communicative competence) розглядається як синонім компетенції спілкування (communication competence), що тлумачиться, як здатність спілкування рідною мовою.

Виклад основного матеріалу. Тривалий час аналізуючи великий масив літератури загальної [4, 9] та спеціальної літератури, прийшли до висновку, що проблема розробки принципів двомовного навчання УЖМ для нечуючих учнів розглядалися у багатьох наукових працях Адамюк Н., Дробот О., Зборовської Н., Іванюшевої Н., Кульбіди С., Чепчиної І. та ін. [1,2,3,5,6,7,8].

Слід зазначити, що поняття "критерії відбору" навчального матеріалу при формуванні ЖКК трактується науковцями-методистами в загальній лінгводидактиці, як основні ознаки (зміст, структура, обсяг) матеріалу, за допомогою яких оцінюється доцільність або недоцільність його використання з певною навчальною метою. Ґрунтуючись на такому підході, під *критеріями відбору принципів* ми розуміємо їхні якісні та кількісні характеристики, за якими визначається їхня придатність/непридатність при формуванні ЖКК глухих учнів.

Спробуємо зупинитися на таких:

1. *Принцип доцільності та соціальної ефективності* забезпечує актуальність дібраних матеріалів, їхню відповідність основним проблемам сучасного соціального (наукового, культурного) розвитку спільноти глухих. Завдяки чому: враховуються потреби до знань і сфер їхнього використання для задоволення, визначених програмою, комунікативних намірів глухих учнів у межах певних тем та ситуацій спілкування; регламентується оптимальний обсяг доступного для нечуючих учнів мовного, мовленнєвого матеріалу, що забезпечує спілкування в усній та письмовій формах у межах тем, визначених навчальною програмою, задовольняючи в такий спосіб комунікативні можливості учнів.

Додамо, що застосування цього принципу формує такі важливі властивості ЖКК, як: здатність оволодівати ефективними способами, з одного боку, інформування, з – іншого, здобування, аналізу і доцільного використання іншомовної тематичної інформації, раціонально диференціювати та інтегрувати її відповідно до умов і завдань навчання; орієнтацію на раціональну організацію двомовного навчального процесу, поступове забезпечення необхідності збалансовувати зміст для взаємопов'язаного оволодіння глухими школярами різними видами мовленнєвої діяльності вербальної мови (читанням, письмом, дактилюванням); використання засобів навчання мови і мовлення (вправ і завдань, ілюстрацій, інструкцій, схем, таблиць, відеоматеріалу), відповідно до практичних цілей спілкування; розвиток механізмів самостійної пізнавальної

діяльності, уміння здобувати іншомовний досвід відповідно до своїх практичних життєвих потреб.

2. *Принцип ретельного добору з урахуванням комунікативної цінності навчального матеріалу* передбачає комунікативно доцільний у якісному та кількісному відношеннях добір мовних, мовленнєвих, ілюстративних засобів, які дають можливість на достатньому рівні (відповідно до вимог навчальної програми) організувати спілкування в межах пропонованих сфер, тем і ситуацій; орієнтує на доцільний добір засобів засвоєння мовного й мовленнєвого матеріалу, які ефективно готують глухих учнів до спілкування; забезпечує дидактичну і методичну необхідність доцільного застосування матеріалів (ілюстрацій, схем, таблиць, інструкцій тощо), які дозволяють ефективно організувати навчання спілкуванню; передбачає використання тематичного інформаційного матеріалу, який відповідає комунікативним потребам учнів і за змістом узгоджується з їхніми віковими, компенсаторними особливостями та інтересами.

3. *Принцип автентичності* зумовлює добір мовного і мовленнєвого матеріалу, який відповідає нормам, прийнятим у товаристві, мова якого вивчається. Відповідно, у змісті навчальних посібників, які застосовуються при формуванні ЖКК, мають бути передбачені автентичні зразки мовлення, формат яких узгоджується із прийнятими нормами і сприяє розвитку пізнавальних інтересів учнів, формують уявлення про власну та другу культуру, свого та іншого способу життя.

4. *Принцип достатності та доступності* вимагає добір матеріалу в обсязі, достатньому для реалізації комунікативних намірів глухих учнів із визначених навчальною програмою тем спілкування, вибору засобів його засвоєння відповідно до вікових особливостей школярів та їхнього навчального досвіду.

5. *Принцип типовості та варіативності мовного і мовленнєвого матеріалу* певною мірою співвідноситься з принципами автентичності, частотності та стилістичної необмеженості (добір жестів/слів і жесто/словосполучень, які не

пов'язані з вузькою сферою вживання, а є типовими для широкого кола сфер і тем спілкування). Означений принцип передбачає добір такого матеріалу, який вважається типовим – найдоцільнішим для вживання в різних ситуаціях спілкування.

6. *Принцип частотності* передбачає добір мовних і мовленнєвих одиниць, яким характерна висока частотність вживання у сучасних умовах, незалежно від умов і цілей навчання та тем спілкування. Недоцільно добирати до списку окремі мовні та мовленнєві одиниці, що певною мірою мають тенденцію на поступове їхнє видалення із широкого вжитку («архаїзми»), а також ті жести/слова, які поки що не стали загальноживаними («неологізми», розмовна лексика сучасної молоді тощо).

7. *Принцип тематичної організації двомовного навчання* іншомовного спілкування передбачає структурування змісту матеріалу, за якого дидактично доцільно дібраний і методично раціонально організований у кожному тематичному розділі мовний, мовленнєвий, інформаційний та відеоілюстративний матеріал, забезпечує навчання спілкування у межах вимог програми. Кожна тема за інформаційним наповненням є автономним компонентом змісту формування ЖКК. Усі теми пов'язані значним обсягом мовного і мовленнєвого матеріалу, який є спільним, а також видами і формами навчальної діяльності, що спрямовуються на пред'явлення, активізацію та контроль якості засвоєння тематичного змісту.

8. *Принцип науковості* забезпечує необхідність добору до змісту навчальних посібників тематичного інформаційного (вербального та ілюстративного) матеріалу, який узгоджується із сучасним рівнем розвитку різноманітних галузей знань, у межах яких передбачається здійснювати навчання спілкування, а також засобів його засвоєння, що відповідають віковим, компенсаторним можливостям глухих учнів і узгоджуються з методами/підходами, які використовуються при двомовному навчанні.

9. *Принцип диференційованого навчання* передбачає здійснення добору мовного і мовленнєвого матеріалу до змісту двомовного навчання від дошкілля до 12 класу відповідно до врахування:

- ✚ цілей навчання;
- ✚ рівня володіння навчальним мовним і мовленнєвим матеріалом: рецептивного, продуктивного рівнів;
- ✚ виду мовленнєвої діяльності (жестикулювання (показ, зчитування), дактилювання, читання, письмо);
- ✚ особливостей змісту кожної тематичної теми.

10. *Принцип культуровідповідності та культурної цінності навчального матеріалу* забезпечує формування в глухих учнів лінгвальної та соціолінгвальної компетентностей. Це дає можливість користуватися автентичними мовними одиницями і мовленнєвими зразками, типовими для спілкування в сучасній соціокультурній сфері в межах змісту кожної представленої в програмі теми. Глухі учні повинні знати, в яких типових соціальних сферах використовуються певні тематичні лексичні одиниці та відповідно вміти це робити в реальних умовах спілкування. Для цього доцільно презентувати у змісті навчальних посібників відповідні пам'ятки/інструкції, що спрямовані на формування в учнів уявлень про мовленнєві функції таких лексичних одиниць. Цей принцип передбачає також добір ілюстративного, відеоматеріалу, який має історичну, соціальну, культурну цінність для учнів як громадян країни, мова якої вивчається.

Особливий наголос хочемо зробити на особливостях підбору відеодіалогів-зразків, які мають підбиратися від носіїв природного жестового мовлення, зібрані в лабораторії жестової мови (ЖМ) Інституту спеціальної педагогіки НАПН України, УТОГ, обласних осередків УТОГ, Культурного центру глухих.

Керуючись вимогою автентичності, полем для відбору діалогів-зразків, а також мінідіалогів, є записи жестовою мовою, а також відео- та аудіоматеріал навчальних курсів підвищення кваліфікації Навчально-відновлювального центру УТОГ. Не викликає сумніву, що діалоги повинні відповідати сучасним нормам та

стандартам УЖМ, тобто бути відповідним критерію нормативності та еталонності мовлення. Автентичні діалоги-зразки, на нашу думку, виступають не лише еталоном мовлення, до якого мають прагнути учні у процесі усвідомлення і наслідування, а й джерелом соціокультурної інформації лінгвальної спільноти. Тобто, відповідати критерію зразковості мовлення. Зразковість таких діалогів ми вбачаємо у насиченості мовлення його учасників, носіїв мови, мовленнєвими еталонами, формулами, «почерками», стилями тощо, які притаманні діалогічному спілкуванню в спільноті глухих України.

З іншого боку, діалоги-зразки мають бути зрозумілими глухим учням та відповідати програмним вимогам. Йдеться про мовну насиченість (граматичний, лексичний, кінетичний матеріал), який використаний в діалозі, має відповідати темам поступового вивчення. При цьому враховується той матеріал, який був вже засвоєний, і присутність такого, який необхідно засвоїти в межах кожної окремої теми, а також їхнього співвідношення, а саме, в діалозі незнайомий мовний матеріал має становити не більше 5 %. Тому, згідно з вимогою функціональної та стилістичної диференціації відбираються діалоги-зразки, що враховують їхню актуальність в плані насиченості різними діалогічними єдностями*. *Уточнимо, що в залежності від взаємозв'язку висловлень у діалозі виділяють різні види єдностей, які об'єднуються за комунікативною функцією ініціативної репліки, а саме, повідомлення, спонукання, запитання, а також, привітання, прощання, висловлювання вдячності. Такий підхід зумовлений тим, що одиницею навчання діалогічного мовлення у методиці викладання двох мов прийнято вважати саме діалогічну єдність (Кульбіда С., Чепчина І. та ін.) [3, 5,7].

Отже, в процесі добору діалогів-зразків необхідно спиратись на основні види діалогічних єдностей, при чому висувається ще одна вимога щодо представлення в діалозі щонайменше трьох із них. Це зумовлено й тим, що глухі учні в межах виучуваних тем мають навчитися починати розмову, реагувати на репліки співрозмовника, підтримувати розмову та ін., тобто, оволодіти вміннями не лише якісно зчитувати, а й продукувати ініціативні репліки та репліки-реакції.

Щодо відповідності віковим інтересам та потребам глухим учням, то варто звернути увагу на те, що для початкового ступеня формування ЖКК варто добирати такі відеодіалоги, які містять особистісні, поведінкові та морально-етичні проблеми, які відповідають компенсаторним можливостям, інтелектуальній підготовці, віковим особливостям та соціальній зрілості школярів.

Критерій співвідносності вербального і невербального компонентів означає, що у відеозразку невербальна поведінка учасників діалогу має відображати їхнє мовлення, або слугувати чинником, який допоможе його зрозуміти. Відеодіалог-зразок має моделювати реальну комунікативну ситуацію.

Добір мовного матеріалу зумовлюється також специфічними рисами діалогічного мовлення, а саме: зверненість – вживання звернених речень, орієнтованих на другу особу; ненормативність – незакінчені речення, їхня спрощена синтаксична структура, скорочені форми жестів/слів та жесто/словосполучень, еліптичність; клішованість – сталі вирази, повсякденні слова, які притаманні іноді й офіційним розмовам.

Тільки за умови, що відеоматеріал буде цікавим і відповідним сформованим навичкам та вмінням ЖКК глухих учнів, презентований діалог буде зрозумілим і засвоєним.

Усі зазначені проаналізовані принципи взаємопов'язані між собою і лише в комплексі вони здатні забезпечити поступове, систематичне й ефективне формування ЖКК у процесі двомовного навчання.

Перспектива подальших розвідок полягає в обґрунтуванні та конкретизації змісту формування ЖКК глухих учнів, зокрема питань швидкості пред'явлення інформації у різних мовах, визначення середнього темпу, що стане оптимальним показником доступності й зрозумілості мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Програми «УЖМ» та рекомендації до розподілу програмового матеріалу для підг., 1 – 12 класів спец. загальноосвітніх навчальних закладів для дітей глухих та зі зниженим слухом. – К. : Поліграфкнига, 2010. – 160 с.

2. Збірка програм з вивчення української жестової мови / С. В. Кульбіда, І. І. Чепчина, Н. Б. Адамюк, Н. В. Іванюшева. - К. : СПКТБ УТОГ, 2008. - 432 с.
3. Концепція білінгвального навчання осіб з порушеннями слуху / [С. В. Кульбіда, І.І.Чепчина та ін.]. - К. : УТОГ, 2011. - 53 с. <http://lib.iitta.gov.ua>
4. Концепція педагогічної компетентності [Електронний ресурс] / Л. В. Банашко, О. М. Севастьянова, Б. С. Кришук, С. І. Тафінцева. - Режим доступу : <http://www.kgpa.km.ua/?q=node/>
4. Кульбіда С. В. Жестова мова як знакова система / С. В. Кульбіда / Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. - Вип. 10. - Київ: Науковий світ, 2009. - С.109 – 113. <http://lib.iitta.gov.ua>
5. Кульбіда С. В. Концептуальні засади навчання нечуючих і використання жестової мови (на матеріалі зарубіжної теорії і практики) / С. В. Кульбіда // Жестова мова й сучасність. - 2008. - Вип. 3. - С. 26–53. - Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/1978/>
6. Кульбіда С. В. Нове в законодавстві України щодо забезпечення прав глухих як лінгвістичної меншини / С. В. Кульбіда // Актуальні проблеми навчання і виховання людей з особливими потребами. - 2013. - № 10 (12). - С. 39–52. - Режим доступу : <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>
7. Кульбіда С.В. Науково-методичні засади використання жестової мови у навчанні нечуючих / С. В. Кульбіда / Автореферат дис. на здобуття докт. пед. наук. за спец. 13.00.03. - спеціальна педагогіка. - К., 2010. - 38 с. www.irbis-nbuv.gov.ua
8. Кульбіда С. В. Філософські підходи теоретико-методологічної бази спеціальної освіти: джерела розвитку нечуючої особистості / С. В. Кульбіда // Жестова мова й сучасність. - 2012. - Вип. 7. - С. 175–196. <http://lib.iitta.gov.ua/1983/>
9. Кульбіда С.В. Формування жестомовної комунікативної компетенції – від розуміння до застосування / С. Кульбіда // Особлива дитина: навчання та виховання : науковий, навч., інф. журнал. - 2016. - N 1. - С. 15-29.
10. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. - К. : Вища школа, 1997. - 349 с.
11. Теоретико-методичні засади використання жестової мови у навчанні нечуючих : монографія / С. В. Кульбіда. - К. : Поліпром, 2010. - 503 с.
12. Український жестівник для батьків. Жестівник. - НАПН України, Ін-т спец. педагогіки, Лаб. Жестової мови, Укр. т-во глухих. - К.: СПКТБ УТОГ, 2011. - 380 с.
13. Марчук Т.Ф., Кульбіда С.В. Українська мова. 3 клас для спец. загальноосвітніх навч. закладів для глухих дітей / підручник. - К.: Інкунабула, 2016. - 144 с.
14. Формування жестомовної комунікативної компетенції в контексті соціокультурного підходу. С.Кульбіда. Зб. наукових праць Кам'янець-Подільського нац. університету імені Івана Огієнка / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. - Вип. XXI в двох частинах, частина 2. Серія: соціально-пед. - Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2012. - С. 328 – 338. <http://fkspp.at.ua>
15. Формування партнерських стосунків чуючих і нечуючих фахівців у питанні навчання нечуючих учнів / С. Кульбіда. - Освіта осіб з особливими потребами : шляхи розбудови : зб. наук. праць : Вип. 4. Ч. 4. - Кіровоград, Імекс-ЛТД, 2013. - С. 52 – 58. <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>
16. Проект концепції жестової мови в Україні. С. Кульбіда, І. Чепчина.- Дефектологія. - № 3. - 2009. - С. 3 – 7.
17. Позитиви двомовного навчання глухих // Фундаментальные и прикладные исследования в практиках ведущих научных школ. - 2015. - № 4(1); [URL: fund-issled-intern.esrae.ru/12-170](http://fund-issled-intern.esrae.ru/12-170) (дата звернення: 09.12.2015).
18. Теоретичні засади формування жестомовної комунікативної компетенції. С. Кульбіда. Освіта осіб з особливими потребами : шляхи розбудови : Науково-методичний збірник.- Вип. 10. - Кіровоград, 2015. - С. 116 — 122.
19. Формування жестомовної комунікативної компетенції – від розуміння до застосування / С. В. Кульбіда // Особлива дитина : навчання і виховання. - 2016. - № 1/77. - С. 15 – 29.